

Лівобережної України в кінці XVII – на початку XVIII століття. – К., 1959.

4. Мельник Л. Політична історія Гетьманщини XVIII ст. в документах і матеріалах. – 1997.

5. Денежное жалование полковым и сотенным урядникам и служителям (1732 год) // Киевская старина. – 1901. – № 9.

6. Модзалевский В. Дело об увольнении Ивана Забелы от уряда хоружаго генеральной войсковой артиллерии (1733-1735 гг.) // Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии. – Чернигов., 1915. – Вып. XI.

Токарев С.А. Коропская сотня Нежинского полка как центр обслуживания казацкой артиллерии

В статье рассматривается роль Коропской сотни Нежинского полка в обслуживании Генеральной войсковой и полковой артиллерии. Проанализированы служебные обязанности артиллерийских служителей сотни, повинности крестьян и их влияние артиллерии на социальные отношения в сотне.

Ключевые слова: Нежинский полк, Коропская сотня, Генеральная военная артиллерия, Генеральная военная канцелярия.

Tokariev S.A. Korop country of Nizhyn regiment as a service Place of Kozaks' Artillery

Article deals with the role of Korop country of Nizhyn regiment as a storages place of General military and regiment artillery. Main functions of «cannon-founders» and «artillery members» and duties of village inhabitants and their influence on social life of country are analyses.

Key words: Nizhyn regiment, Korop country, General military artillery, General military office.

30.03.2011 р.

УДК 94 (477.51) «16/17»

О.Є. Галушко

БІЛОУСЬКА СОТНЯ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОЛКУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII – XVIII СТ.)

На початковому етапі Української національної революції було закладено основи Української козацької держави. На звільнених територіях створювалися козацькі полки, які були водночас військовими й адміністративними одиницями новоствореної держави. Полки склалися з сотень. Однією з сотень Чернігівського полку була Білоуська, створена у 60-х рр. XVII ст. Білоуська сотня була типовою військовою і адміністративно-територіальною одиницею Української козацької держави, і пройшла практично усі етапи її існування з середини XVII до 80-х рр. XVIII ст.

Ключові слова: Українська козацька держава, адміністративно-територіальний устрій, Чернігівський полк, Білоуська сотня.

Розгортання державотворчого процесу в Україні на сучасному етапі зумовлює зростання інтересу до його першовитоків за доби середньовіччя та раннього нового часу. Відтак особливого значення набуває поглиблене вивчення особливостей адміністративно-територіального устрою та

механізмів функціонування Української козацької держави другої половини XVII – XVIII ст, яка відіграла виключно важливу роль у вітчизняній історії. Всебічне висвітлення цієї проблеми неможливе без спеціального дослідження історії окремих адміністративно-територіальних і військових структур – полків та сотень, з яких складалося державне «тіло» Гетьманщини.

На сьогодні вже є студії з історії ряду полків Гетьманщини. Це передусім ґрунтовні праці О. Лазаревського про Стародубський, Ніжинський та Прилуцький полки під загальною назвою «Описание Старой Малороссии», які містять інформацію щодо історії заселення, землеволодіння та системи управління [40; 41; 42]. Нещодавно побачили світ студії сучасних дослідників С. Степенькіна, А. Іваненка, Ю. Бодрова, В. Сокола та В. Мокляка з історії Корсунського, Переяславського, Уманського, Кальницького і Полтавського полків [46; 31; 25; 44; 43]. Значний інтерес становлять студії В. Кривошеї з генеалогії козацько-старшинських родин Переяславського і Канівського полків [34; 33]. У травні 2010 р. автор даної статті захистив кандидатську дисертацію з історії Чернігівського полку [27]. Метою запропонованої роботи є подальше дослідження історії однієї з складових частин Чернігівського полку – Білоуської сотні.

На початковому етапі Української національної революції, влітку 1648 р., козацьке військо звільнило територію Північного Лівобережжя від польської шляхти. На звільнених територіях створювалися козацькі полки, які були водночас військовими й адміністративними одиницями новоствореної держави. Саме до липня 1648 р. відносяться перші відомості про Чернігівський полк, який був створений на основі Чернігівського повіту Чернігівського воєводства та Любецького староства, яке до 1646 р. входило до складу Київського, а потім – Смоленського воєводства Речі Посполитої, і займав територію по річках Десні та Сейму. Літопис С. Величка свідчить: «...на початку війни Хмельницького з поляками у 1648 р. учинилися ... Чернігівський полк» [18, 214; 26, 87]. У 60-х рр. XVII ст. вперше у складі полку згадується Білоуська сотня, що відокремилась зі складу Чернігівської полкової сотні [49, 84].

Територія Білоуської сотні знаходилась у межах Придніпровської низовини поблизу полкового міста Чернігова. Суттєвий вплив на рельєф регіону здійснювали річки [38, 15]. Зокрема, «Описание рек и речек Черниговского полка в 1754 году» засвідчує, що на терені Білоуської сотні протікало аж 10 річок [21, 16-52]. Їхні береги були вкриті лісами, між якими знаходилися сінокоси. Зокрема, «Дело по описанию лесов, пущ и урочищ в Черниговском полку в 1752 г.» містить детальний

опис лісових угідь регіону [14, арк. 7-79].

Канцелярія Білоуської сотні спершу знаходилась у с. Старий Білоус, а у XVIII ст. її було переведено до с. Євтухів Білоус, оскільки, на думку Д. Гаєцького, Старий Білоус знаходився занадто близько від Чернігова – усього за 10 км на захід від полкового міста [49, 89]. Так, у рапорті білоуського сотника Георгія Дзвонкевича до Чернігівської полкової канцелярії від 11 жовтня 1762 р. зазначено, що «сотенное белоусское правление в селе Евтухов Белоус» [9, арк. 3]. Євтухів Білоус був заснований у першій половині XVII ст. Станіславом Кохановським, який під час Української національної революції приєднався до Війська Запорозького. У XVII ст. Євтухів Білоус мав назву Ляховий Білоус (зокрема, під такою назвою село згадується в актах 1690 р.), а у XIX ст. його було перейменовано у Новий Білоус [30, 7; 39, 11]. У с. Євтухів Білоус знаходилась церква св. Трійці, збудована у першій половині XVIII ст. [20, 17; 47, 55]. Згідно ревізії 1713 р. до складу Білоуської сотні входили 25 сіл і 1 слобода [6, арк. 9 зв. – 20]. Згідно ревізій 1723 і 1729 рр. у Білоуській сотні знаходились 33 села [5, арк. 7–7 зв.]. У «Генеральному слідстві про маєтності Чернігівського полку 1729-1730 рр.» на терені Білоуської сотні згадуються 32 села [19, 34-48]. У списку дворів козацької старшини та духовенства Чернігівського полку 1732-1734 рр. у Білоуській сотні згадуються лише 15 сіл [11, арк. 42-43]. У 1752-1753 рр. на терені Білоуської сотні було 39 населених пунктів: 35 сіл, 1 слобода, 2 хутори та млин [2, арк. 509-511 зв., 625-628 зв.]. У Генеральному описі Лівобережної України 1765-1769 рр. у Білоуській сотні згадано 48 населених пунктів – 46 сіл, слободу та хутір [28, 124-126]. За даними 1780 р. на терені Білоуської сотні знаходилось 49 населених пунктів: 40 сіл, 3 хутори і 6 млинів [10, арк. 35 зв.-42 зв.]. За іншими даними у 1781 р. Білоуська сотня складалась з 56 населених пунктів: 34 сіл, 1 слободи і 21 хутора [16, арк. 68-69 зв., 74 зв.].

Після остаточної інкорпорації Лівобережної України до складу Російської імперії і запровадження нового адміністративно-територіального устрою, територія Чернігівського полку була включена до складу Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв. 53 населені пункти Білоуської сотні увійшли до складу Чернігівського повіту, а 3 – Городницького повіту Чернігівського намісництва [23, 208, 310].

На терені Білоуської сотні проживали козаки, міщани, посполиті, підсусідки та представники інших соціальних груп [48, с. 51]. У 1713 р. у с. Євтухів Білоус мешкали 11 посполитих [6, арк. 10 зв.], 1723 р. – 31, у 1729 р. – 27 [5, арк. 7]. Згідно «Генерального слідства про маєтності Чернігівського полку 1729-1730 рр.» у 1729 р. у с. Євтухів Білоус знаходились 12 дворів посполитих-підданих [19, 35, 37-38]. У 1732-1734 рр. у Євтуховому Білоусі

проживали 7 підсусідків [11, арк. 41 зв.], у 1736 р. – 8 [1, арк. 3]. Загалом у 1736 р. у Євтуховому Білоусі налічувалось 56 сімей козаків і «владельческих» посполитих [32, 81]. За даними податкового реєстру 1752 р. у с. Євтухів Білоус проживали 14, 1753 р. – 16 посполитих [2, арк. 509, 625 зв.]. У 1765-1769 рр. у Євтуховому Білоусі налічувалось 53 двори козаків [20, 17]. На початку 80-х рр. XVIII ст. у с. Євтухів Білоус знаходились 79 дворів (100 хат). З них 9 належали дворянам, різночинцям, священикам та церковним причетникам, 5 дворів (6 хат) – виборним козакам, 39 дворів (66 хат) – козакам-підпомічникам та 17 дворів (28 хат) – селянам [16, арк. 68; 23, 221]. Загалом на терені Білоуської сотні у 1781 р. налічувалось 1524 будинки: 17 – дворян та шляхтичів, 14 – різночинців, 15 – священиків, 18 – церковних причетників, 161 виборних козаків, 419 – козаків-підпомічників, 66 – державних селян та 878 – селян-підданих [16, арк. 69 зв., 74 зв.]. Чисельність населення Білоуської сотні змінювалась у відповідності з політичною ситуацією та демографічними процесами. Після розподілу у 1735 р. козаків на виборних та підпомічників переважну більшість козацького населення сотні становили саме козаки-підпомічники.

Природно-кліматичні умови й вигідне розташування на перетині важливих торговельних шляхів зумовили особливості соціально-економічного розвитку регіону. Головним заняттям населення Білоуської сотні залишалось сільське господарство, провідне місце в якому займало землеробство. Під час Української національної революції середини XVII ст. значна частина шляхетських маєтків була покинута непризволяще. Ці вільні землі на засадах займанщини по праву першої культивуації переходили до селян та козаків [29, 138]. У подальшому козацькі гетьмани надавали земельні володіння старшині «на ранг» (у тимчасове користування на час несення служби) або у власність [45, 55]. Характерним явищем для козацьких господарств у другій половині XVIII ст. було поєднання землеробства з ремеслом, промислами і торгівлею. На території Білоуської сотні працювали млини. Так, «Список водяных мельниц Черниговского полка» 1742 р. містить інформацію про 21 водяний млин на терені сотні [22, 99-136].

Військове, адміністративне та судове управління у сотнях здійснювали у своїй переважній більшості виборні сотники, які підлягали затвердженню гетьманом. Починаючи з 1767 р., сотників почав призначати Президент Малоросійської колегії за поданням полкової ради. На сотників покладалися функції керівників органів виконавчої влади на місцях. Вони оприлюднювали й виконували укази, одержані з полкової канцелярії, проводили ревізії населення, описи майна, збирали повинності, проводили

первинне розслідування судових справ, відали сотенною артилерією тощо. Сотники також контролювали земельний фонд і здійснювали розмежування земель на терені сотні.

До сотенної старшини належали також осавул, писар та хорунжий [3, арк. 43]. Сотенну старшину призначали полкові канцелярії, а затверджували полковники. Помічниками сотника були отамани – городові, сотенні та курінні [3, арк. 42]. Дані джерел дають змогу реконструювати персональний склад сотників та представників старшини Білоуської сотні.

Сотники

Болдаковський Василь (1660)
Товстоліс Павло (1669.02 – 1681.09, 1690)
Затиркевич Юрій (1690)
Товстоліс Андрій (1694)
Донець-Стефанович Клим (1696.03. – 1699.06, 1710.06)
Стахович Андрій (1699 – 1714)
Красовський Михайло (1722)
Товстоліс Оліфер (1725)
Корсун (Корсак) Василь (1728.12 – 1734)
Булавка Іван (1737)
Маленський Дем'ян (1740 – 1750)
Дубовик Григорій (1752 – 1759)
Дзвонкевич Георгій (1759.7.01. – 1770)
Красовський Василь (1773 – 1782)

Наказні сотники

Богун Кирило (1723. 01.10)
Єрещенко Тиміш (1724.12)
Товстоліс Іван (1725)
Товстоліс Андрій (1732)
Ярошевич Іван (1751)
Товстоліс Семен (1767)

Сотенні отамани

Пясецький Федір (1763 – 1775)
Шихуцький Яків (1775 – 1779)

Сотенні писарі

Сенчук Петро (1733)
Кольницький (1741)
Щербина Семен (1746)
Пясецький Федір (1747.03 – 1763)
Шрамковський Іван (1766)
Отрощенко Михайло (1773)
Мякотін Андрій (1778 – 1779)
Хоменко Григорій (1779)

Сотенні осавули

Степанович Іван (1724 – 1725)
Лещенко Іван (1737)
Фесько (1741)
Пристапа-Пристаповський Олексій (1746)
Охріменко Ничипір (1746 – 1766)

Красовський Павло (1766 – 1772)
Красовський Василь (1768 – 1771)
Росовський Микифор (Ничипір) (1772 – 1779)

Сотенні хорунжі

Собчук Петро (1737)
Розсоха Максим (1741, 1746)
Гломозда Іван (1743)
Пристапа-Пристаповський Олексій (1747)
Кундан Микита (1766)
Козаков Онисим (1722 – 1779)
Розсоха (1781)
[4, арк. 3; 12, арк. 41; 13, арк. 103 зв.; 15, арк. 7 зв., 20 зв., 26 зв., 28 зв., 30 зв.; 17, арк. 2; 20, 17; 35, 41; 36, 97-98; 37, 66-67; 49, 89].

Сотні складались із куренів на чолі з отаманами. Ця посада вважалась виборною, але фактично курінних отаманів рекомендували представники сотенної або полкової адміністрації. Курінний отаман виконував поліцейські функції, збирав козаків у військові походи, стежив за станом їхнього спорядження [24, 170].

Козаки Білоуської сотні брали активну участь у військових діях та будівництві об'єктів стратегічного призначення. Так, за даними джерел, серед виборних козаків Чернігівського полку, відправлених у 1752 р. на Українську оборонну лінію, було 16 представників Білоуської сотні [7, арк. 1-108]. А серед посполитих Чернігівського полку, мобілізованих для участі у військових походах станом на 29 листопада 1757 р., 5 репрезентували Білоуську сотню [8, арк. 275-276].

Таким чином, Білоуська сотня була типовою військовою і адміністративно-територіальною одиницею Української козацької держави, і пройшла практично усі етапи її існування з середини XVII до 80-х рр. XVIII ст.

Посилання

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – УДІАК України), ф.51, оп. 3, спр. 5619.
2. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 11461.
3. ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 12066.
4. ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 2.
5. ЦДІАК України, ф. 108, оп. 1, спр. 6.
6. ЦДІАК України, ф. 108, оп. 2, спр. 3.
7. ЦДІАК України, ф. 108, оп. 2, спр. 244.
8. ЦДІАК України, ф. 108, оп. 2, спр. 503.
9. ЦДІАК України, ф. 108, оп. 2, спр. 657.
10. ЦДІАК України, ф. 108, оп. 2, спр. 1798.
11. ЦДІАК України, ф. 108, оп. 2, спр. 1893.
12. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України. – Рукописна збірка О.М.Лазаревського, ф. 1, спр. 55453-55580.
13. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України. – Рукописна збірка О.М.Лазаревського, ф. 1, спр. 57325-57343
14. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України. – Рукописна збірка О.М.Лазаревського, ф. 1, спр. 58231.
15. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України. – Рукописна збірка

О.М.Лазаревського, ф. 1, спр. 58232.

16. Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України. – Рукописна збірка О.М.Лазаревського, ф. 1, спр. 60130-60131.

17. Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України. – Рукописна збірка О.М.Лазаревського, ф. 1, спр. 62666.

18. Величко С. Літопис. – К., 1991. – Т.1.

19. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка 1729 – 1730 гг. – Чернигов, 1908.

20. Лазаревский А.М. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – Чернигов, 1866. – Вып. 1. Полк Черниговский.

21. Описание рек и речек Черниговского полка в 1754 году // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов, 1908. – Вып. 7. – Отд. 1.

22. Список водяных мельниц Черниговского полка (1742 года) // Записки Черниговского губернского статистического комитета. – Чернигов, 1872. – Вып. 5-6. – Кн. 2.

23. Шафонский А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание. – К., 1851.

24. Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII століття. – К., 1969.

25. Бодров Ю. І. Уманський козацький полк в добу Руїни. – К., 1999.

26. Василенко М. П. Правне становище Чернігівщини за польської доби (1618 – 1648) // Чернігів і Північне Лівобережжя. – К., 1928.

27. Галушко О.Є. Чернігівський полк у XVII – XVIII ст.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Чернігів, 2010.

28. Генеральный опис Лівобережної України 1765 – 1769: показчик населених пунктів. – К., 1959.

29. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: Кордони, населення, право. – К., 1996.

30. Зайченко В. Село Новий Білоус та його округа. – Чернігів, 2003.

31. Іваненко А.О. Переяславський козацький полк у військовій та суспільно-політичній системі України (20-ті рр. XVII – кінець XVIII ст.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – К., 2003.

32. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов, 1874. – Кн. 5.

33. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Канівський полк. – К., 2006.

34. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Переяславський полк. – К., 2004.

35. Кривошея В. Деякі питання генеалогії козацько-старшинських родин Чернігівського полку // Сіверянський літопис. – 1997. – № 1-2.

36. Кривошея В. Українська козацька старшина. – Ч. 1. Урядники гетьманської адміністрації: реєстр. – К., 1997.

37. Кривошея В. В. Українська козацька старшина. – Ч. 1. Реєстр урядників гетьманської адміністрації. – К., 2005.

38. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618 – 1648). – К., 2006.

39. Лазаревский А. Исторические заметки о некоторых сёлах Черниговской губернии // Черниговская памятка на 1896/1897 год: Карманная справочная книжка. – Чернигов, 1896. – Отдел 3.

40. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии: Материалы по истории заселения, землевладения и управления / А. Лазаревский. – К.: Типография К.Н. Милевского, 1888. – Т. 1. Полк Стародубский. – 470 с.

41. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии: Материалы по истории заселения, землевладения и управления / А. Лазаревский. – К.: Типография К.Н. Милевского, 1893. – Т. 2. Полк Нежинский – 522 с.

42. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии:

Материалы по истории заселения, землевладения и управления / А. Лазаревский. – К.: Типография К.Н. Милевского, 1902. – Т. 3. Полк Прилуцкий. – 426 с.

43. Мокляк В. Полтавський полк: Науково-популярний нарис історії полку з часу його виникнення до кінця XVII ст.– Полтава, 2008.

44. Сокіл В. Кальницький полк: історико-краєзнавчий нарис. – Вінниця, 2007.

45. Степанков В.С. Аграрна політика Богдана Хмельницького (1648 – 1657) // Феодалізм на Україні. – К., 1990.

46. Степенькін С.Ю. Корсунський полк у XVII – на початку XVIII ст.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук – Дніпропетровськ, 2004.

47. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. – К., 1990.

48. Шевченко Ф.П. Створення козацьких полків на Чернігівщині під час Визвольної війни 1648 – 1654 рр. // Перша Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства. – Чернігів, 1985.

49. Gajecky G. The Cossak Administration of the Hetmanate. – Cambridge, Massachusetts, 1978.

Галушко А.Е. Белоуская сотня Черниговского полка (вторая половина XVII – XVIII вв.)

В начале Украинской национальной революции был заложен фундамент Украинского казацкого государства. На освобожденных территориях создавались казацкие полки, которые одновременно были и военными, и административными единицами нового государства. Полки состояли из сотен. Одной из сотен Черниговского полка были Белоуская, образованная в 60-х гг. XVII в. Белоуская сотня была типичной военной и административно-территориальной единицей Украинского казацкого государства, и прошла практически все этапы его существования с середины XVII до 80-х гг. XVIII вв.

Ключевые слова: Украинское казацкое государство, административно-территориальное устройство, Черниговский полк, Белоуская сотня.

Halushko O.Ye. Belous Hundred of Chernihiv Regiment (the second part of XVII – XVIII centuries)

At the beginning of the Ukrainian National Revolution the foundation of Ukrainian Cossack state was laid. Cossack regiments, which were simultaneously military and administrative units of the new state, were created in liberated territories. Regiments consisted of hundreds. One of the hundreds of Chernihiv Regiment was Belous hundred formed in the 60-th of XVII century. Belous hundred was a typical military and administrative-territorial unit of Ukrainian Cossack state, and passed almost all stages of its existence from the middle of the XVII century till the 80-th of the XVIII century.

Key words: Ukrainian Cossack state, administrative-territorial structure, Chernihiv Regiment, Belous Hundred.

11.03.2011 p.